

Αναδιφώντας το χθες (302)

Βιωματικές προσεγγίσεις στην ιστορία και στη φύση του Ρεθύμνου (8)

■ Του ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ*

Ξη στο τέλος κατάλληλου βοηθητικού υλικού. Σημειώνω ότι ένα μέρος των ιστορικών περιπάτων μπορεί να προσεγγιστεί αναλυτικότερα μέσω των έντεκα σχετικών βιβλίων που έχω εκδώσει.

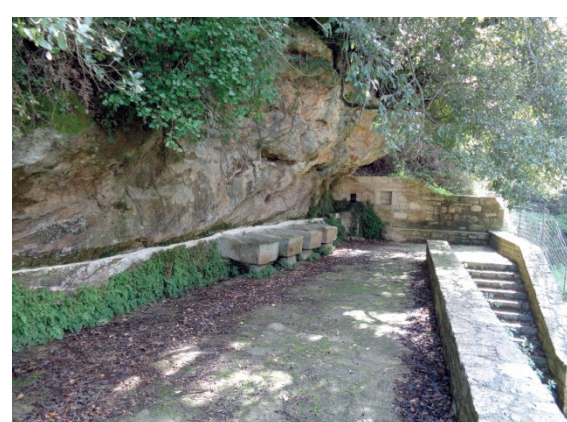
Οι «Αναδιφές» ξαναπάνου σήμερα το θέμα των ιστορικών περιπάτων, μετά από τρεις μήνες που τον άφησαν στην άκρη για πιο επειγόντα θέματα, συμπληρώνοντας αισίως με τη σημερινή οκτώ συνέχειες. Πρόκειται για 61 διαφορετικούς περιπάτους που έχω σχεδιάσει και εμπνεύσει για ενήλικες και για 15 εκτελεσμένα και εκτελούμενα μέχρι σήμερα εκπαιδευτικά προγράμματα για παιδιά. Όλα τους έχουν το κοινό χαρακτηριστικό ότι είναι **βιωματικά**. Η δημοσίευσή τους γίνεται τόσο για να τα θυμηθούμε, όσοι πήραμε μέρος σ' αυτά, όσο και με την ελπίδα ότι θα ωθήσουν και θα βοηθήσουν κάποιους αναγνώστες, εκπαιδευτικούς, φίλους και φυσιολάτρες, στις ίδιες ή σε παρόμοιες δράσεις. Οι αναφορές είναι κατ' ανάγκη περιληπτικές, γι' αυτό και συνοδεύονται από υπόδει-

ντι κοίτη τον χωματόδρομο, που κατέστρεψε το αρχαίο κελντερμί, και οδηγούμαστε στον ναίσο της Αγίας Παρασκευής, από τον οποίο και μετά ακολουθούμε το όμορφο κελντερμί μέχρι το χωριό Λαγκά. Ο περίπατος αυτός (φωτογραφία) είχε πραγματοποιηθεί με το Α' ΚΑΠΗ και το ΚΑΠΗ Ανωγειών σε αντίστροφη κατεύθυνση.

39. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ. Περιήγηση στην ιστορία των μετακινήσεων. Α. Μυλοπόταμος
Ιστορικό. Η περιήγηση μπορεί να πραγματοποιηθεί τμηματικά. Τα τρία τμήματά της έχουν μελετηθεί με τον Ορειβατικό Σύλλογο κατά τη δεκαετία του 1980, με φίλους και με Κέντρα Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων (ΚΑΠΗ).

Περίληψη. Στην πρώτη διαδρομή ξεκινάμε από την Αλφά και περνάμε από το Λατομείο και από την περιοχή Μνήματα, στον ασφαλοστρωμένο σήμερα δρόμο. Στο ύψος του Σπήλιου Τσικούδη εγκαταλείπουμε τον δρόμο και στρεφόμεστε ανατολικά, ακολουθώντας το αρχαίο μονοπάτι. Περνάμε διαδοχικά από τους σπηλαιώδεις ναούς Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης, Αγίας Άννας, Αγίας Ελέσας (σήμερα ερειπωμένη) και φτάνουμε στην κοίτη του ποταμού, όπου βρίσκεται η ελληνιστική γέφυρα, ο νερόμυλος και η βραχόκλιση του Αγίου Αντωνίου. Ανηφορίζουμε στην απέναντι κοίτη τον χωματόδρομο, που κατέστρεψε το αρχαίο κελντερμί, και οδηγούμαστε στον ναίσο της Αγίας Παρασκευής, από τον οποίο και μετά ακολουθούμε το όμορφο κελντερμί μέχρι το χωριό Λαγκά. Ο περίπατος αυτός (φωτογραφία) είχε πραγματοποιηθεί με το Α' ΚΑΠΗ και το ΚΑΠΗ Ανωγειών σε αντίστροφη κατεύθυνση.

Η δεύτερη διαδρομή, κοντινή μεν στην πρώτη αλλά μικρότερη της, οδηγεί από το χωριό Ορθές στην παλιότερη πηγή υδροδότησής του, το «Κυριαχέλι» (φωτογραφία). Από την πλατεία του χωριού βαδίζουμε προς τα δυτικά, διασχίζοντας το περιφερειακό, έχοντας ωραία θέα προς την κοιλάδα. Μετά την παιδική χαρά στρεφόμεστε προς τα δεξιά, με τη βοήθεια της σχετικής ταμπέλας, και βαδίζουμε τον σημερινό χωματόδρομο μέχρι την πηγή, με το τρεχούμενο νερό και τις γούρνες.

Η τρίτη διαδρομή ξεκινά από το χωριό Γαράζο, από την πλατεία του, και κατηφορίζει προς τα Γαραζανά Χάνια, ακολουθώντας το κελντερμί, που παλιότερα είχε ανακαινιστεί. Η περιοχή στην οποία οδηγούμαστε ήταν κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα κεφα-

λαιώδους σημασίας όχι μόνο για το κεφαλοχώρι αλλά και για αρκετά ακόμα της γύρω περιοχής. Πλην της εντυπωσιακής κρήνης, διαθέτει εκκλησία και κτίσματα χανιών. Η πρόσβαση στα Γαραζανά Χάνια μπορεί να γίνει και μέσω αγροτικού δρόμου, από την Παλιά Εθνική Οδό, στο ύψος του εκεί καφενείου.

Επιβοηθητικό υλικό. Κρεβετζάκης Θ. - Στρατιδάκης Χ., *Οι μετακινήσεις στο Ρέθυμνο. Σημειώσεις συγκοινωνιακής ιστορίας*, Ρέθυμνο 2022.

Μποτώνη, αναφερθήκαμε στις δίδυμες κόρες του Παπαδάκου, στους «ξετσιλακωμένους κύκους» του παπα-Γιώργη και στη μαντινάδα με την οποία ξεγέλασαν τον Βασίλη Σκεπετζή οι Ανωγειανοί πελάτες του.

40. ΙΣΤΟΡΙΑ ΝΟΟΤΡΟΠΙΩΝ Αναζητώντας την ιστορία του ρεθεμνιώτικου χιούμπερ Ιστορικό. Η περιήγηση πραγματοποιήθηκε στις 22-10-2018 και κατέληξε στο Λαογραφικό Μουσείο (φωτογραφία), όπου ακολούθησε εκδήλωση με τη βοήθεια των Τ. Κόλλια, Β. Ασρινού, Θ. Κρεβετζάκη, Κ. Τσοκάλη και Χ. Στρατιδάκη.

Περίληψη. Ξεκινήσαμε από τον Άγνωστο Στρατιώτη, όπου θυμηθήκαμε ένα παλιότερο ευφολόγημα καθώς και τον μάγιστρο Δημήτρη Καλοκύρη που αποφάσισε πριν από ένα αιώνα να γίνει σωφραστής. Δεν λησμονήσαμε τον Προμηθέα «Καρραφτιά» (Γεώργιο Δαφέριο, κατά Στυλιανό Δρακάκη). Στην επόμενη στάση, στο Χάνι του

Έξω από το βιβλιοπωλείο Λεωνίδα Χατζηδάκη (φωτογραφία) θυμηθήκαμε ένα περιστατικό στο φεράγγι της Σαμαριάς αλλά και το σπירתό γκαρόνι του Αντώνη Λαμπάκη, καθώς και το ραπάνι-δυναμίτη των Βενιζελικών και τα «μπαρόκια» του Μανόλη Κανακάκη με τον σύντεκτο του Αντώνη Σπανουδάκη. Στη γωνία Μανουσάκη και Τομπάζη θυμηθήκαμε τα αστεία του Αριστοτέλη προς την πεθερά του, τα σχολικά παρνούμια των δασκάλων, τη «νεκράνασταση» του Δρακάκη, τα προξενία του δεσπότη Καλλίνικου Νικολεταί και τα «ορφανά» της «Βουλής» του Δαμανού. Μπροστά στον μητροπολιτικό ναό μιλήσαμε για τον θαυμασμό του χωρικού προς τις εικόνες του και τον «σεισμό» της γενιάς των δεκαετιών 1950-60.

Επιβοηθητικό υλικό. Στρατιδάκης Χ., *Με την αίσθηση του χιούμπερ. Μικρό ανθολόγιο Ρεθύμνου*, Ρέθυμνο 2022.
Προβολή: διατίθεται.

αποβάθρα του παλιού λιμανιού, όπου αναφερθήκαμε στον έρωτα της μουσουλμάνας Μαριγώς Κάντζου με τον δάσκαλο Παύλο Βλαστό. Στο Παρθεναγωγείο αναφερθήκαμε στον πλατωνικό έρωτα της διευθύντριας του Χρυσής Αθανασιάδου, που της καθόριζε τη ζωή. Στο Κονάκι του Σελμί μπέη μιλήσαμε για τον έρωτα με την χριστιανή γυναίκα του, για την οποία είχε ανεγείρει εκκλησούλα όπου ασκούσε τα θρησκευτικά της καθήκοντα. Στο Κονάκι του λιμανιού μιλήσαμε για τον έρωτα του Αρίφ Αγά και στην οδό Δαμβέρη για τους έρωτες που αναπτύχθηκαν ανάμεσα σε Γερμανούς στρατιώτες και ρεθεμνιωπούλες κατά την Κατοχή. Στην οδό Χειμάφρας μιλήσαμε για τους έρωτες της ιερόδουλης Νουριγιέ και στο Σχολείο της Αμαλίας Μανουσάκη για τον δυνατό έρωτα της μορφωμένης αυτής γυναίκα με τον απλοϊκό αμαζά σύζυγό της.

41. ΙΣΤΟΡΙΑ ΝΟΟΤΡΟΠΙΩΝ Αναζητώντας το Ρέθυμνο των μεγάλων ερωτών Ιστορικό. Η περιήγηση πραγματοποιήθηκε με τις «Ημέρες Ρεθύμνου» την Παγκόσμια Ημέρα Ερωτευμένων πριν από πέντε χρόνια, στις 14 Φεβρουαρίου του 2019, και συνεχίστηκε με σχετική εκδήλωση στο Σπίτι του Πολιτισμού (φωτογραφία).

Περίληψη. Ξεκινήσαμε από την πλατεία του Παπαδάκου, όπου αναφερθήκαμε στον έρωτα της μουσουλμάνας Μαριγώς Κάντζου με τον δάσκαλο Παύλο Βλαστό. Στο Παρθεναγωγείο αναφερθήκαμε στον πλατωνικό έρωτα της διευθύντριας του Χρυσής Αθανασιάδου, που της καθόριζε τη ζωή. Στο Κονάκι του Σελμί μπέη μιλήσαμε για τον έρωτα με την χριστιανή γυναίκα του, για την οποία είχε ανεγείρει εκκλησούλα όπου ασκούσε τα θρησκευτικά της καθήκοντα. Στο Κονάκι του λιμανιού μιλήσαμε για τον έρωτα του Αρίφ Αγά και στην οδό Δαμβέρη για τους έρωτες που αναπτύχθηκαν ανάμεσα σε Γερμανούς στρατιώτες και ρεθεμνιωπούλες κατά την Κατοχή. Στην οδό Χειμάφρας μιλήσαμε για τους έρωτες της ιερόδουλης Νουριγιέ και στο Σχολείο της Αμαλίας Μανουσάκη για τον δυνατό έρωτα της μορφωμένης αυτής γυναίκα με τον απλοϊκό αμαζά σύζυγό της.

των Οίκο Παιδείας θυμηθήκαμε τον έρωτα της Λιλικής Νάκου για τον μαθητή της και στην οικία Κοβάλακι τον «θρυλούμενο» έρωτα του γιου της οικογένειας Τόλκι με την ερωμένη του ναζιστικού Λένι Ρίφενσταλ. Μιλήσαμε ακόμη για τον καθοριστικό έρωτα του Εσάτ Σιδεράκη, όπως και για εκείνου του Γεωργίου Στραπασιώτη με την Ευφημία Εμμανουηλίδου. Αναφερθήκαμε επίσης στον έρωτα του Μανόλη Βογιατζάκη για την Ελένη Πρεβελάκη, καθώς και για εκείνον μεταξύ των αλλοθρησκίων Στέργιου Μανουρά και της κόρης του Καντέμ Δροσουλάκη (φωτογραφία). Από την περιήγηση μας δεν μπορούσαν να λείψουν οι έρωτες του Ιωάννη Πετρόφ με τη Δέσποινα Καραϊτζίτη, της Ρεγγίνας Τριφύλλη με τον νεαρό Κεφαλογιάννη, θρυλούμενος κι αυτός, της γιαγιάς του εμπνευστή της εκδήλωσης για τον στρατολόγο Εμμανουήλ Ψυικό (έρωτας κατά λάθος) και του μαρμαρα-Γιάννη Πολιουδάκη για την Τακούι Μενεξιά.

Επιβοηθητικό υλικό. Φυλλάδιο Στρατιδάκης Χ., *20+1 ιστορίες αγάπης*, επιμέλεια Αγγελική Βλαχοπούλου, Ρέθυμνο 2019.
Προβολή: διατίθεται.

42. ΙΣΤΟΡΙΑ ΝΟΟΤΡΟΠΙΩΝ Αναζητώντας την ιστορία της τροφής και της γέυσης στο Ρέθυμνο (1) Ιστορικό. Η περιήγηση (φωτογραφία) πραγματοποιήθηκε με τις «Ημέρες Ρεθύμνου» στις 25-5-2015 και επαναλήφθηκε στις 8-10-2018, την ημέρα δηλαδή παρουσίας του σχετικού βιβλίου.

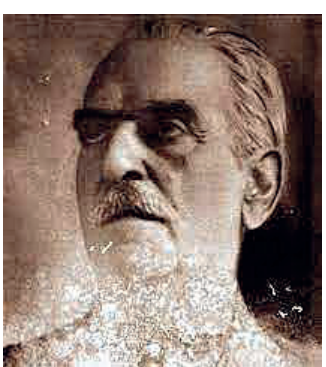
Περίληψη. Ξεκινήσαμε από τον Δημοτικό Κήπο, με αναφορές σε παλιότερες και σύγχρονες γιορτές ευτυχίας. Συνεχίσαμε στο δημοτικό πάρκινγκ με τη λαϊκή αγορά, τα λαϊκά εστιατόρια και το παλιότερο street food. Στην οδό Μοάτσου γευθήκαμε τους πατροπαράδοτους λουκουμάδες και στη Σάβα θυμηθήκαμε τα μινωικά καλούδια της θάλασσας. Στο τέμενος Βελή πασα αναφερθήκαμε στα συσσίτια της περιόδου της οθωμανικής κατοχής. Στον «Εσπερο» θυμηθήκαμε τον «άρτο και θεάματα» και στο 2ο Δημοτικό τις τιμηρίες στους μαθητές που είχαν συλληφθεί «κλέπτοντες παπούλας». Στην οδό Κούνουπα θυμηθήκαμε τον νόστιμο γύρο Κυριανιάκη και στα Κασαπιά αντιδιαστήκαμε το «επίσημο» με το «ανεπίσημο» κρέας. Στη Μεγάλη Πύρνα μιλήσαμε για τα γαϊδουράκια με την κασίμη ύλη μαγευρέματος και στη Βοσπόρο για τα τυπικά ρεθεμνιώτικα καφενεία της ρακοποιίας. Στα «φαράδικα» και στα «μανάβικα» αναφερθήκαμε στα παλιότερα αυτά καταστήματα και στην Πηγάδα του νερού της ανάγκης.

Στην οδό Μπουνιαλή μιλήσαμε για την τροφή των τετραπόδων και για την παράδοση των γαλακτοπωλείων, και στην Έκθεση Αρχαιοτήτων αναζητήσαμε αρχαία διατροφικά τεκμήρια. Στην Αγία Βαρβάρα μιλήσαμε για το «λαδάκι της Κεράς» και στην οδό Μανουδιόκη επισκεφθήκαμε τον τελευταίο ξυλόφουρνο της πόλης (φωτογραφία). Παρακάτω αναφερθήκαμε στα φάρμακα αλλά και στα εδώδια του Κούνουπα και στην οδό Αρκαδίου στον «παράδεισο του αλκοόλ». Στη συνέχεια μιλήσαμε για τα μαγείρικα και στην οδό Κρητοβουλίου για τα συσσίτια της Γερμανοκατοχής. Στον Άγνωστο Στρατιώτη θυμηθήκαμε τον εστιατόρο Δημήτρη Καλοκύρη και στην Προκομαία τη μαϊκή διατροφική δηλητηρίαση του έτους 1971. Εδώ διακόψαμε από κούραση, προκειμένου να συνεχίσουμε τον περίπατό μας πιο ξεκούραστο με άλλη αφορμή.

Επιβοηθητικό υλικό. Στρατιδάκης Χ., *Η τροφή του Ρεθύμνου*, Ρέθυμνο 2018.
Προβολή: διατίθεται.

Η κυρία Αιμιλία, οι αναγνώστες κι ο Μιχαήλ Σαββάκης

Αναπάντητα θερμή ήταν η υποδοχή από αρκετούς αναγνώστες της αφιέρωσης των περασμένων «Αναδιφών» στη Χανιώτισσα αρχιτεκτόνισσα Αιμιλία Κλάδο-Μπλέτσα. Ήταν τόσο πολλά αυτά που έμαθα γι' αυτήν, ώστε θα μπορούσα να προσθέσω κι άλλες σελίδες στη στήλη. Εκείνος που διαμαρτυρήθηκε «με τον τρόπο του» ήταν ο Χάρης Παπαδάκης, που η Σελλιανή καταγωγή του, όπως και του Μιχαήλ Σαββάκη (φωτογραφία), τον έκανε να μου τηλεφωνήσει διαμαρτυρόμενος για την προσκομιστή μου τη ευκαιρία ότι μ' αυτόν είχε πρωτασχοληθεί η κυρία Αιμιλία, ακολούθησε ο αείμνηστος Γιώργος Φθενάκης, τη σκυτάλη πήρε ο συνάδελφος Κωστής Ανδρεαδάκης (που στους «Σελλιανούς» του έδειξε ότι καταγόμενος από εκεί) και συνέχισε ο Χαρούλης, χωριανός και μη εξαιρετικός. Με την ευκαιρία να διευκρινίσω ότι ο επίσκοπος Αγαθάγγελος Ξηρουακάκης ήταν αδελφός του παππού της Αιμιλίας Κλάδο. Και να κάνω μια πρόταση: ποιος φορέας της πόλης, ο Σύλλογος Αρχιτεκτόνων, η ΙΑΕΡ, το Λαογραφικό, η Βιβλιοθήκη, ποιος άραγε απ' όλους θα μπορούσε να διοργανώσει στην πόλη μια ημερίδα γνωριμίας με το έργο της εκλεκτής Χανιώτισσας αρχιτεκτόνισσας; Και ποιος φορέας της Γαλιάς θα έκανε μια αντίστοιχη εκδήλωση για τον Μιχαήλ Σαββάκη; Αμ' έπος αμ' έργον!

Ο Νίκος Μαργαρίτης και η συνεισφορά του στην περιβαλλοντική εκπαίδευση

Έφυγε από κοντά μας ο Νίκος Μαργαρίτης χωρίς να μπορέσουμε να του πούμε ένα μικρό ευχαριστώ. Παραπάνω κι από δυνατό φιλόλογο που ήταν, παραπάνω κι από κοινωνικός εργάτης, υπήρξε παιδαγωγός. Με τους μαθητές του ως καθηγητής και στη συνέχεια ως διευθυντής του γυμνασίου Μελάμπων, εκπόνησαν μεγάλο αριθμό καλών εργασιών περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, εμπλουτίζοντας δραστηριότητες τη φτώχη στα θέματα φύσης βιβλιογραφία της περιοχής. Είχα προτείνει την περασμένη χρονιά να εορταζόταν με την ετήσια κεντρική εκδήλωση του Σχολικού Μουσείου της ρεθεμνιώτικης περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, όμως προκρίθηκε η αφιέρωσή της στα δεκάχρονα από τη λειτουργία του Μουσείου. Έτσι όμως δεν είχαμε την ευκαιρία να γνωρίσουμε ένα σπουδαίο έργο και να τιμήσουμε τον εμπνευστή του. Είμαι σίγουρος ότι θα το πράξουν μ' ένα ακαδημαϊκό μνημόσυνο οι πολυάριθμοι μαθητές, που από το 1984 μέχρι το 2011 επέπνευσαν. Αυτοί και το έργο που παρήγαγαν με την καθοδήγησή του είναι που θα κρατήσουν μακριά τη μνήμη του.

Η πίτα της Σηπλαιολογικής και ο Ιρφάν μπέης

Όπως το είχα προαναγγείλει, την Κυριακή 4 Φεβρουαρίου το Τμήμα Δυτικής Κρήτης της Ελληνικής Σηπλαιολογικής Εταιρείας έκοψε την εθιμική πίτα στον σπηλαιώδη ναό του Αγίου Ονουφρίου στο Ρισβάν Μετόχι, με μεγάλη συμμετοχή μελών και φίλων της σηπλαιολογίας. Οι εκπλήξεις ακολούθησαν την ημέρα εκείνη η μία την άλλη: γνωριμία με το Κατασκηνωτικό Κέντρο Παράδεισος, με το Εκτροφείο Περδικιών, με τον Κουλέ του Καλοσυνά, με το Ρισβάν Μετόχι και τον πύργο του, με το Ιρφάν Μετόχι και τον δικό του πύργο καθώς και με τη βραχοκλιση του Αγίου Αντωνίου. Κι όλα αυτά δίπλα με κυριολεκτικά. Ξενάγησα τους συμμετέχοντες στα μνημεία αυτά της φύσης και της ιστορίας, μέχρι και το Ιρφάν Μετόχι, για το οποίο ο φίλος Κώστας Ράλλης είχε την καλοσύνη να μου παραχωρήσει για δημοσίευσή της διπλανή φωτογραφία του τελευταίου Τουρκορεθιμνίου ιδιοκτήτη του, του Ιρφάν Ζαδέ Μεχμέτ μπέη. Ελπίζω μόλις ανοίξει ο καιρός να καταφέρουμε να κάνουμε την εκδρομή αυτή και με τα πόδια, με όσους ενδιαφέρονται, ως ιστορικό περίπατο, επισκεπτόμενοι κι άλλα σημεία, όπως τη Μάνα του Νερού, τα υπολείμματα του τεκέ του Εβλιγιά και της Μονής του Αγίου Ιωάννη και τη Γερμανική Πούγκα. Όρεξη και πόδια χρειάζονται μόνο!